

PROBLEME DE ATRIBUIRE ALE UNOR LUCRĂRI DIN COLECȚIILE BĂNĂȚENE SEMNATE DE ARTIȘTI CU NUME DE FAMILIE WAGNER

Miklósik Elena*

Cuvinte cheie: pictor, Registrul cetățenilor, registre, portret, ulei pe pânză, pastel, semnătură, Wagner
Keywords: painter, List of Citizens, registers, portrait, oil on canvas, pastel, signature, Wagner

The assignment issues regarding of some works affiliated to the collections from Banat signed by artists representing the Wagner surname (Abstract)

The book regarding the artists from Timișoara signed by István Berkeszi in 1909, *Temesvári művészek*, emphasises the activity of the two painters settled in the citadel of Timișoara in the second half of the 18th century. Yet this path breaking book has also initiated several incorrect theories concerning the first artists settled in the town. Thus, the author states that Johann Michael Wagner, the artist migrated here from Vienna, might have been the father of the painter from Timișoara, Anselm Wagner. By acquiring the items of art signed or only assigned to Anselm, the book's author, who had also been the museum's custodian at the turn of the 19th and 20th centuries, he also increased the museum's collections with numerous works connected to this painter's active period of time. In his enthusiasm expressed in the disclosure of Anselm Wagner, the first academic painter from Timișoara, Berkeszi assigned a great deal of works to him. In the historiography of the art from Banat (and not only) the paintings and pastels – although obviously different from the technical and stylistic viewpoint – are mentioned as valuable creations of this artist from Timișoara at the end of the century. However, the pastel works inserted in the collection of the former Museum of Archeology and History were created by another painter, a traveller to these lands, József Frigyes Wagner, the one who had made numerous works like this for the limited partners from the region while wandering all over Transylvania.

Berkeszi's book, a very good book of reference illustrating the artistic context of this period of time (from the end of the 18th to the beginning of the 20th century) was also cited by most art critics as all data provided by the author were assumed.

The article undertakes the presentation of some information and corrections regarding the biography and creation of the three Wagner artists (Johann Michael Wagner, Anselmus Wagner and József Frigyes Wagner) whose works can be found in the collections from Banat.

Istoriografia din Banat din a doua jumătate a sec. XIX și începutul sec. XX a încercat să contureze atât apariția, cât și dezvoltarea istoriei culturii și istoriei artei în această zonă cu trecut bogat în evenimente însemnate. Dacă istoria culturii a constituit subiectul unui grup mai numeros de cercetări, nu același lucru se poate afirma legat de istoria artelor. Cercetările din acest domeniu, mai timide la început, au consemnat viețile și operele contemporanilor, dar au căutat să salveze și cele câteva informații referitoare la creațiile din timpurile mai vechi, urmărind datele istorico-documentare destul de sumare sau informațiile notate ori transmise oral, obținute de la proprietarii obiectelor păstrate. Siguranța pentru încadrarea

unor lucrări în stilul adoptat în diferite perioade, pentru stabilirea operei de o viață a vreunui artist, lipsa literaturii de specialitate care să trateze și să completeze analizele locale au încetinit mult dezvoltarea acestei discipline. La toate acestea se mai adăuga o oarecare desconsiderare a operelor artiștilor provinciali ale căror lucrări nu intrau în competiție cu creațiile marilor centre culturale.

Primul specialist în acest domeniu – dacă admitem pregătirea, organizarea și cercetarea conștientă aproape “exhaustivă” la începutul anilor 1900 – ar fi profesorul István Berkeszi (1853–1922), ani buni secretar și custode al Societății Muzeale de Istorie și Arheologie din Banat, mai apoi director al acesteia până în anul 1922. Pasiunea lui pentru trecutul și cultura ținutului s-a materializat prin îmbogățirea colecției muzeale cu piese de reală valoare istorică,

* Cercetător independent, e-mail: ili_kem@yahoo.com

documentară și de artă – descoperite, urmărite și achiziționate pentru instituție. Însemnările sale făcute în momentul inventarierii achizițiilor, referirile la anamneza unor piese, documentele (majoritatea azi pierdute) citate pe scurt în legătură cu ele, caracterizarea lor faptică (dimensiuni, culoare, semnătură, stare de conservare etc.) oferă indicii prețioase generației de muzeografi și după un secol. Pregătirea sa de istoric a fost îmbinată cu o putere de muncă ieșită din comun și a fost secondată de o înclinare spre literatură ceea ce l-a ajutat în așternea pe hârtie a unor articole ample sau “caiete” de specialitate. Una dintre lucrările sale de referință, răsfodită foarte des de cercetătorii din domeniul istoriei artei din întregul Banat (și nu numai), este o mică carte – publicată întâi în anul 1909 în paginile buletinului muzeului mai apoi, anul următor, tipărită ca volum de sine stătător – *Temesvári művészek (Artiști timișoreni)*¹.

În timp ce ocupându-se, în majoritatea cazurilor, doar el de achiziția și cercetarea pieselor propuse pentru muzeu, mânat fiind de adunarea a cât mai multor piese produse în Timișoara sau Banat, în strădania lui de a ilustra viața cultural-artistică bogată a regiunii și a orașului prin obiecte de valoare istorică, *volens nolens* s-au produs și câteva greșeli legate de atribuirea, datarea sau interpretarea unor lucrări. În majoritatea cazurilor însă, observațiile sale pertinente, completate de cercetările sale efectuate în arhivele orașului sau ale comitatului (pe atunci încă complete!) au condus la formularea unor concluzii corecte. Poate din acest motiv, deși a trecut mai mult de un secol de la apariția cărții sale privind artiștii timișoreni, observațiile sale sunt luate *ad literam*, fără să fie analizate din perspectiva unor noi dovezi sau noi cercetări din domeniul în care el a fost deschizător de drumuri.

Totuși, urmărind creația unor artiști de la finele sec. XVIII a căror activitate poate fi legată de Timișoara, nu doar datorită nașterii sau activității lor consemnate în actele locale, ci documentată și prin existența unor lucrări produse de ei, utilizând datele de arhivă, coroborând cu însemnările lui Berkeszi și făcând analiza mai atentă a pieselor, azi putem încerca formularea unor noi concluzii, diferite de cele din publicația amintită.

Cazul celor doi artiști cu nume de familie identic, Wagner, ne-a atras atenția în mod deosebit. Berkeszi, deosebit de bucurios pentru faptul că a descoperit un renumit (!) pictor local – Anselm Wagner – s-a lăsat amăgit de câteva informații

obținute după o verificare mai superficială a actelor aflate în arhiva orașului. De aici a ajuns la niște concluzii pripite-greșite, publicate de el, preluate și citate până în prezent de foarte mulți istorici de artă care s-au aplecat cu interes asupra picturii bănățene de la finele sec. XVIII și începutul celui următor. Entuziasmul lui Berkeszi a avut și o notă pozitivă: urmărind cu mare interes lucrările lui Anselm Wagner, a reușit să cumpere pentru muzeul din Timișoara un însemnat grup de picturi care puteau fi produse în perioada presupusă de activitate a pictorului. Beneficiind de legăturile bune păstrate cu anticarul Steiner din Timișoara, foarte activ la finele sec. XIX și în primii ani ai secolului care urma, custodele isteț a achiziționat valoroase piese de muzeu prin intermediul acestuia. Discreția manifestată față de familiile scăpătate care, deseori apelând la anonimat, își puneau în vânzare valorile familiale, l-au ajutat pe anticar să intre în posesia unor obiecte care puteau îmbogăți colecțiile muzeale. Informațiile sumare obținute de el de la vânzători au fost transmise custodelui de muzeu care, la rândul lui, a trecut aceste referințe succinte în *Registrul principal de inventar (Törzskönyv)* al muzeului. Ele – cu rezervele de rigoare – constituie puncte de plecare bune pentru verificarea anamnezei obiectelor.

Identificat prima oară de Berkeszi, pe baza *Catastrum civium din anii 1718–1832* al orașului Timișoara, este amintit un tânăr artist vienez de 34 ani, Michael Wagner care, sosit în Cetate, se declară a fi de credință romano-catolică, pictor și căsătorit². La 1 iulie 1765 a fost primit în rândul cetățenilor³. Autorul mărturisește că în afară de cele de mai sus nu deține alte informații despre el.

Avem posibilitatea să întregim cu câteva date relațiile lui Berkeszi. Oarecum mai multe informații ne parvin din Registrele de cununii și de botezuri ale parohiei romano-catolice din Timișoara-Cetate. Aceste surse indică prezența pictorului Joannes Michäel Wagner în Cetate începând din 18 februarie 1765, data primei sale căsătorii⁴ cu Maria Josepha Schissler. Artistul figurează în registrele parohiei în repetate rânduri: în 1765 cu ocazia primei sale căsătorii, în 1767 la moartea soției sale, în 1767 la decesul primului său copil, în 1768 cu ocazia celei de-a doua căsnicii, precum și în perioada 1770–1779 când a participat ca maritor la diferite cununii. Cel mai des însă este amintit

² Berkeszi 1909, 22.

³ *Catastrum Civium*, 6104 (Michael Wagner, Von Wien geburtig, cathol., 34 Jahr alt, Ein Mahler, Die 1 Julij/765.)

⁴ Cetate, R. 9, cununăți, f. 40.

¹ Vezi *TRÉT* XXV (1909), III-IV, 1–144.

cu ocazia botezurilor celor 9 copii ai săi⁵, născuți din a doua sa căsătorie cu Catharina Abbt⁶.

Dacă în cazul căsătoriilor sale și atunci când se prezenta ca martor la cununii a fost amintit în calitate de "pictor", în cazul botezării copiilor nu s-a mai menționat profesia lui. L-au consemnat însă la decesul unei fiice, menționată ca *pictoris filia*. În alte două note s-a notat și numărul casei în care a locuit familia în Cetate: *numerus domus 114*⁷.

În muzeele timișorene nu s-a păstrat nicio lucrare creată de artist. Singura pictură rămasă de la el, care poartă atât semnătura artistului, cât și data executării ei, anul 1765, este un impresionant portret baroc de mari dimensiuni, cel al *Episcopului sârb de Vârșeț Jovan Georgijević*, realizat în ulei pe pânză, aflat în colecția Palatului Episcopal din Vârșeț⁸. Posibil ca în căutare de lucru pictorul să fi colindat și zonele mai apropiate sau oarecum mai îndepărtate de regiunea unde și-a stabilit domiciliul și, în stilul artiștilor migratori, să fi lucrat temporar în diferite localități, căutând de lucru în special în preajma bisericilor, care își refăceau sau își înzestrau interioarele cu picturi, sculpturi sau mobilier nou.

O informație interesantă pentru anul 1772 ne parvine de la fosta mănăstire a paulinilor din Oradea. Protocolul așezământului bisericesc enumera meșterii care au lucrat pentru interioarele bisericii, înregistrând și sumele câștigate de aceștia pentru diferitele lucrări prestate. Printre ei este amintit și pictorul timișorean J. Wagner însărcinat cu vopsirea și poleirea mobilierului (*quod decoloratione et inauratione*)⁹. Inițiala numelui, precum și formularea "pictorul timișorean" ne indică pe Johann Michael Wagner, singurul artist cu acest nume din Timișoara în perioada amintită care, pare-se că pentru a asigura traiul numeroasei sale familii, s-a angajat deseori la astfel de contracte însemnând lucrări mai ample. Abia peste un dece-

niu a fost primit în rândul cetățenilor Timișoarei un alt artist-meseriaș, Franz Wagner, care – conform declarațiilor sale – venise din Est¹⁰. Despre activitatea lui nu deținem informații.

Din păcate avem doar câteva știri scurte privind activitatea lui Johann Michael Wagner în zonă. După executarea portretului episcopului la Vârșeț, nu mai dispunem de informații legate de o altă angajare a pictorului decât peste un deceniu; atunci este consemnat alături de sculptorul timișorean Laurentius Liebermann la lucrările capelei catolice din Kikinda Mare, unde a fost plătit pentru decorațiuni, lucrări de sculptură și de poleire¹¹.

Menționarea artiștilor cu numele de Wagner trebuie făcută cu precauție, fiind un nume de familie foarte des întâlnit printre artiștii din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea sau la începutul celui următor. Au existat numeroși pictori (chiar dinastii de artiști), purtând acest nume, care au lucrat la marile contracte bisericești în toată Europa Centrală. Aceste câteva note de mai sus însă se referă la timișoreanul Wagner și completează cu date valoroase activitatea încă nu îndeajuns de cunoscută a artistului decedat în Cetate la 2 mai 1783, la doar 52 de ani¹².

Dintre cei nouă copii născuți din a doua căsătorie a artistului doar trei fete au rămas în viață până la decesul tatălui. Toți băieții familiei pictorului Johann Michael Wagner au decedat încă în fragedă copilărie. Trebuie remarcat faptul că și băiețelul din prima căsătorie (Carolus) s-a stins din viață înainte de împlinirea vârstei de trei ani¹³. Totodată, niciunul dintre băieții lui Johann Michael nu a fost botezat Anselmus.

Întorcându-ne la Registrele de nașteri ale anilor '60 ai sec. XVIII, constatăm prezența unei alte respectabile familii Wagner, care însă fusese stabilită în afara zidurilor Cetății de la acea vreme, în Fabric. Ei sunt menționați în Registrul combinat de căsătorii, botezuri și decese din această suburbie la data de 30 septembrie 1763, cu ocazia botezului primului (?) lor copil. Posibil ca tinerii părinți, Franciscus și Justina Wagner, căsătoriți în altă localitate, să fi venit – aidoma altor funcționari și meseriași din acea perioadă – dintr-o altă zonă a imperiului și să se fi așezat în Banat, regiune care tocmai își consolida situația economică. Registrele de botez și de cununii ne oferă câteva informații despre situația lor socială, despre legăturile lor cu

⁵ Catharina, la 19 aug. 1769; Joannes Michael, 22 oct. 1770; gemenele Anna și Barbara, 18 oct. 1771; Theresia, 16 ian. 1774; Joannes Nepomucenus, 22 noi. 1775; Rosalia, 30 aug. 1778; Catharina Clara, 4 oct. 1780; Clara 12 sept. 1782.

⁶ R. 9, cununați, f. 47.

⁷ R. 7, botezați, f. 140; f. 233.

⁸ Aici se mai păstrează și un alt portret al episcopului, mai mare cu câțiva cm, care înfățișează modelul într-o ținută puțin diferită, plasat pe un alt fundal. Cercetătoarea O. Mikić (Mikić 2003, 79, 122–123) presupune că ar putea fi opera aceluiași pictor. D. Kuručev (Kuručev 2008, 6, 86) publică acest al doilea portret drept lucrarea lui J. M. Wagner, ca având semnătura și datarea artistului. Dacă coroborarea datelor este corectă avem de-a face cu două portrete executate de artist. Nu putem exclude nici realizarea unei copii de epocă, ieșită din mâinile aceluiași autor.

⁹ Sabău 1992, 106.

¹⁰ *Catastrum Civium*, 6105 (Frantz Wagner, Von Osten, Cath. 47 Jahre, Vergoldtner, 29 Sept. 781).

¹¹ Petri 1992, 1134.

¹² R. 8, decedați, f. 148.

¹³ *Ibidem*, indică data de 21 dec. 1767.

o anumită pătură mai înstărită a funcționarilor și meseriașilor, evidențiindu-se apartenența lor socială la grupul acestora. Astfel, aflăm că nașii primilor patru copii ai familiei Wagner au fost personaje de vază ale societății din acele vremuri: *Praenobilis domina Carolina Schroetz consors domini Contrascriba* și, probabil fiul ei, *Perillustrissimus Dominus Anselmus Schrötz Contrascriba Praxae*¹⁴. Acest funcționar ilustru, controlor al Fabricii de bere, l-a botezat în 14 ianuarie 1766 și pe cel de-al doilea născut al familiei Wagner, transmitându-i numele de Anselmus.

Nici următorii descendenți nu au avut nași mai puțin importanți: prin botezul lor familia Wagner s-a înrudit cu cunoscuta familiile Musenhard/Mutzendard¹⁵ și Widemann din Cetate. Dacă urmărim mai atent aceste legături, aflăm că majoritatea cunoștințelor lor au provenit din sfera funcționarilor de seamă ai orașului: brutari, morari, medici, funcționari camerali ai Fabricii de bere, senatori ai orașului. Deși niciunde nu este menționată meseria sau funcția capului de familie, al lui Franciscus Wagner, presupunem că ar trebui să-l căutăm printre acești oameni de afaceri sau funcționari. Cu atât mai mult cu cât din anul 1772 el este cinstit în acte ca *dominus*, iar în perioada 1772–1778 numele lui apare foarte des alături de un alt senator al Magistratului Fabric, ca martor în cazul cununiilor noilor veniți din imperiu¹⁶. În luna mai 1778, la nașterea celui de-al șaptelea copil, încă îl găsim stabilit în suburbia Fabric. Nu cunoaștem când s-a mutat între zidurile Cetății. La decesul lui, survenit la vârsta de 53 de ani (în 20 ianuarie 1794), Registrul Cetății îl pomeneste ultima oară pe *Dominus Franciscus Wagner Senator hujas* care a fost înmormântat în cripta bisericii parohiale¹⁷, însă, în mod neobișnuit, serviciile funerare au fost oficiate de preotul catolic din Fabric.

Probabil graba cu care se străduia să finalizeze cartea l-a împins pe István Berkeszi la întocmirea superficială a celor câteva pagini dedicate pictorului Anselm Wagner. El a afirmat – bazat pe numele

de familie – că Anselmus ar fi fost fiul pictorului vienez Johann Wagner, cel care în 1765 s-a stabilit în Timișoara și că primele cunoștințe de pictură le-a obținut de la “tatăl lui”¹⁸. Din 1909, anul apariției acestui studiu și până în prezent toți monografi Timișoarei și istoricii de artă îl citează pe Berkeszi¹⁹, bazându-se pe aceste informații. Chiar și cercetători cu renume au preluat cele scrise, care, în această formulare, au intrat în prestigioase lexicoane de artă²⁰. Celelalte presupuneri ale autorului privind studiile pictorului Anselm Wagner doar sporesc neclaritățile legate de viața și activitatea acestuia. Conform biografului, Wagner i-ar fi avut ca meșteri-formatori pe pictorii Martin van Meytens (1695–1770) și Johann Jakob Stunder (1759–1811). Dacă în cazul primului – din motive cronologice – putem ignora legătura dintre cei doi, în cazul pictorului danez J. J. Stunder²¹ rămâne o licărare de speranță pentru posibilitatea ca cei doi să se fi întâlnit, fiind aproape exclus ca Wagner să fi fost discipolul celui din urmă. Cea mai verosimilă perioadă în care cei doi s-ar fi putut găsi laolaltă rămâne perioada de la Pesta a lui Stunder, indigenat în Ungaria, după anul 1793, pe când Anselm Wagner picta deja. Excludem cei doi ani anteriori, cât Stunder s-a aflat la Viena, deoarece în această perioadă pictorul timișorean tocmai se căsătorise și în anul 1790 respectiv 1793 au venit pe lume primii săi copii: Barbara și Josepha²².

Din păcate nu deținem dovada studiilor lui Anselm Wagner. Având în vedere situația materială a familiei sale am putea presupune că ar fi început oareșce studii academice, poate chiar la Viena, însă nivelul operelor sale nu reflectă acest lucru. Posibil, bazându-se pe talentul său înăscut, să fi studiat – ca cei mai mulți pictori provinciali din epocă – în atelierul vreunui artist local care, la rândul-i, a beneficiat de studii academice. Cert este că nu s-a lansat în creații ample, numele lui nu a fost consemnat în contracte mari și din creația lui s-au transmis posterității doar câteva portrete laice.

¹⁸ Berkeszi 1909, 24.

¹⁹ Miloia 1927, 23; Milleker 1930, 84; Marica 1958, 249–271; Podlipny-Hehn 1984, 16–17; Petri 1992, 2019; Ilieșiu 2003, 218; Miklóšik 2003, 26; Miklóšik 2007, 56–58; Popică 2012, 59–60; Vărtaciu-Medelet 2015, 363–375 ș.a.

²⁰ Éber 1935, 603; Thieme-Becker 1927, 29 etc.

²¹ Stunder în 1780 fusese încă student la Copenhaga, după 1784 a călătorit prin Italia, în perioada 1791–1793 a lucrat la Viena, după această dată, la îndemnul scriitorului Ferenc Kazinczy, a pictat câțiva ani la Pesta unde a onorat numeroase comenzi, apoi a plecat la Lőcse (azi, Levoča în Slovacia), iar în final s-a stabilit la Besztercebánya (azi, Banská Bystrica în Slovacia).

²² R. 9, cununați, f. 88; R. 2, botezați, f. 238 v. și f. 220.

¹⁴ Atât titlurile, locul lor de baștină, cât și diferența de vârstă de 19 ani dintre ei (ceea ce indică mai mult o rudenie de mamă-fiu) le descoperim din menționarea decesului lor: R. 1 (cununați, botezați, defuncți) din Fabric, f. 37 și f. 119.

¹⁵ Prin această familie s-au legat și de influentul funcționar cameral al aprovizionării cu alimente din Cetate: Franciscus Seraphicus Treberer von Trebersburg. Posibil pe această cale să fi dobândit numele de Franciscus Seraphicus fratele mai mic al lui Anselmus.

¹⁶ Se obișnuia ca la cununia tinerilor abia stabiliți în oraș, fără alte cunoștințe, consilierii sau senatorii Magistratului să îndeplinească funcția de martori.

¹⁷ R. 8, decedați, f. 224.

Surprinzător este faptul că Registrele de stare civilă nu amintesc faptul că Anselmus Wagner a fost pictor. Însemnările făcute în legătură cu el înșiră diferite ocupații avute de-a lungul vieții sale. În 20 august 1789, în momentul căsătoriei sale cu Francisca Krieschnek, în Registrul de cununii din suburbia Fabric s-a notat despre el că este un tânăr necăsătorit, funcționar, ajutor la Casieria comerțanților civili (*coelebs, Questorat. Civil. adjunctus, Sic!*). Cununia trecută (nu se cunoaște din ce motive) și în Registrul de căsătorii al Cetății transmite informația că *dominus* Wagner Anselmus este fiul senatorului Wagner, iar căsătoria a fost oficiată de același capelan din Fabric la care s-a apelat mai târziu pentru înmormântarea tatălui său, senatorul²³. În timpul vieții sale a fost menționat în Registre²⁴ ca *dominus contrascriba perceptoratus urbis* (controlor al impozitelor orașului, 1790), *pistor* (brutar, 1792), *Cassae civice contraagens* (controlor al Casieriei publice, 1792), *pistor magister* (meșter brutar, 1793), *Collector lotto* (1803), *Aedixmus Pax Ecclesiae* (epitrop al bisericii, 1806), iar din 1798 lângă ocupațiile sale apare și calitatea de *civis* (cetățean al orașului).

În 5 aprilie 1790, când Anselmus Wagner a fost primit în rândul cetățenilor orașului Timișoara, el declară că este căsătorit, catolic, are 24 de ani și este *Mahler* (pictor)²⁵. În afară de *Catastrum civium* doar două documente de arhivă îl amintesc în calitate de pictor: un referat al maiștrilor brutari din Timișoara trimis către Magistratul orașului în care se referă la exercitarea dreptului de brutărie de pe casa lui Anselm Wagner²⁶, în schimbul plății unor datorii ale soților Wagner (1803) și un document datat în anul 1801, în care peruchierul “pictorului Anselm Wagner” cere admiterea sa în breasla peruchierilor din Timișoara²⁷. Acest din urmă document sună ca o scrisoare de recomandare prin evocarea persoanei artistului.

Un alt înscris din 1805, adresat de Wagner Magistratului orașului în scopul obținerii unui împrumut, pentru plata căruia el garanta cu casa proprie nr. 5 din Cetate, în decursul anilor a dispărut din arhivele orașului²⁸. Cert este că Anselm Wagner, membru al burgheziei orașului, intim al

unor persoane de conducere din viața urbei, nu a fost un om cu o situație financiară strălucită. Din cei opt copii, născuți în perioada 1790–1806, patru au decedat la vârste foarte fragede, iar pentru întreținerea și școlarizarea celor rămași în viață capul familiei a trebuit să se străduiască, fiind angajat mai tot timpul în diferite funcții plătite. După 1800 Anselmus este amintit ca făcând parte din rândul consilierilor Magistratului. În această calitate, la cererea acestui for, el întreprinde două călătorii mai lungi, alături de judele Karl Klapka la Pesta și la Viena, pentru obținerea spațiului destinat școlii normale a orașului²⁹. Aceste drumuri însă, pe lângă faptul că cererile Magistratului, formulate pentru acordarea spațiului din clădirea Seminarului în folosința școlii normale, au fost respinse în favoarea episcopului László Köszeghy, au mai adus și pagube financiare. Trebuiau plătite intervențiile de reparare a caleștii împrumutate de la judele Ignaz Koppauer, folosită de cei doi, harnașamentele stricate în timpul călătoriilor, vizitiul etc.³⁰ În aceste liste de socoteli Anselmus Wagner este pomenit în calitate de senator.

Biograful artistului, István Berkeszi, mai afirmă că soția pictorului ar fi fost fata brutarului Jacobus Ackermann, astfel de la acest “bunic” copiii lui Anselmus ar fi moștenit în anul 1807 o sumă frumoasă³¹. În acte însă soția lui Anselmus în mod consecvent este amintit cu numele de Krieschnek (cu scriere greșită și Grieschnek), iar meșterul brutar Jacobus Ackermann apare doar în octombrie 1794³² ca nașul unuia dintre băieții artistului, Jacobus. Posibil ca Ackermann să fi lăsat prin testament o anumită sumă de bani moștenire finului său. Actul lăsamântului citat de Berkeszi nu se mai regăsește în fondul arhivist al orașului Timișoara.

În pinacoteca Muzeului de Artă din Timișoara se află 18 opere de artă atribuite pictorului Anselm Wagner. Registrele vechi de inventar descriu încă trei lucrări care astăzi nu se mai regăsesc în colecția muzeului. Din primul grup de lucrări doar una este o compoziție, restul sunt portrete. La o analiză mai atentă colecția de portrete trădează opera a (cel puțin) doi creatori diferiți. Portretele realizate în pastel se deosebesc calitativ de celelalte, lucrate în ulei sau guașă. Majoritatea pastelurilor poartă semnătura *Wagner* alături de datare, ori nu sunt

²³ R. 9, cununați, f. 88.

²⁴ R. 2, botezați, în perioada 1790–1806 și R. 9, cununați, perioada 1793–1806.

²⁵ *Catastrum Civium*, 6106. În dreptul numelui se menționează că este domn: “H[err]”.

²⁶ ANSJT, Fond nr. 2, *Primăria municipiului Timișoara*, an 1803, dosar 4.

²⁷ Idem, an 1801, dosar 30.

²⁸ Berkeszi 1909, 26, nota 5.

²⁹ Hetzel 1873, 238–239.

³⁰ *Ibidem*, 242. Hetzel citează detaliat documentul (azi dispărut) în care s-au enumerat atent toate costurile reparațiilor stabilite de Magistrat, precum și faptul că totul a fost plătit de respectivii delegați ai orașului.

³¹ Berkeszi 1909, 26.

³² R. 2, botezați, f. 251.

semnate deloc, iar lucrările în guașă sau ulei prezintă semnăturile cu majuscule *WAGNER* sau *A. WAGNER*.

De la prima trecere în revistă a grupului de picturi realizate în ulei pe pânză se detașează un bust de bărbat cu o medalie pictată, decupată și lipită apoi pe jaboul de dantelă, un portret baroc de bună calitate, din a doua jumătate a sec. XVIII, care trădează mâna unui artist academic austriac (fig. 1). Lucrarea³³ nu are nimic comun cu restul pieselor. Totuși, în partea dreaptă jos, apare o semnătură stângace, evident aplicată ulterior, cu tuș (!) negru: *A. WAGNER/1792*. Achiziționat de Berkeszi de la anticarul Steiner a fost introdus în colecție ca "portretul unui general austriac". Este o greșeală a entuziastului custode de muzeu care, încântat de bucuria de a deține o lucrare a "celebrului artist timișorean", nu a mai analizat atent piesa. Aceasta pare să fi fost o pictură de mari dimensiuni, bine realizată, ulterior tăiată. Ea înfățișa probabil un înalt demnitar austriac (i s-a salvat și medalia purtată inițial pe piept, pare-se steaua Ordinului cavaleresc austriac Sf. Ștefan, fondat în 1764) care, posibil, și-a comandat portretul la vreun artist vienez, aducându-l ulterior în Banat.

Problema semnăturilor de acest gen – cu majuscule, operate cu penișă (?) cu tuș negru, străine de lucrarea originală – se mai întâlnește și la alte portrete atribuite lui Anselm Wagner. Să fi fost un demers al anticarului pentru a oferi piese "autentice" cumpărătorilor? Sau, pentru a nu pierde identitatea autorului, aflând din surse orale persoana creatorului, el sau o altă persoană, să fi consemnat numele acestuia pe picturi? Rămâne de cercetat. Sigur este faptul că astfel de semnături au fost operate pe încă câteva lucrări cumpărate în aceeași perioadă³⁴, majoritatea oferind informații corecte.

Dintre picturile în ulei portretul unui tânăr în haine maghiare pare să fi purtat o semnătură identică cu cea de sus (fig. 2). Menționată în momentul intrării în colecție, aceasta a fost înlăturată (probabil pe bună dreptate) de repetatele restaurări ulterioare³⁵. Dacă admitem că semnătura ar fi fost a lui Anselm Wagner, putem regreta fapta deoa-

rece alături de marca artistului s-ar fi găsit notat și anul 1790, ceea ce ar însemna că lucrarea putea fi prima creație cunoscută, atribuită artistului. Piesa trădează influența picturii academice vieneze. Ni se prezintă, plasat în prim-planul unui fundal brun-verzui foarte întunecat, portretul în semiprofil spre dreapta și privind în față al unui tânăr brunet, cu părul prins "în codiță", purtând o haină roșie, tivită cu blană de jder, având nasturi și brandenburguri aurii. Fața plăcută a tânărului, modelată prin utilizarea jocului de umbră-lumină, trădează mici ezitări în realizarea liniei nasului (unit printr-o umbră continuă cu sprânceana) și a pleoapelor ochilor, accentuate prin linii brun-roșietice. În ansamblu însă este un portret reușit, demonstrând valori artistice.

Grupul de miniaturi conține lucrări care – datorită atât suportului, cât și tehnicilor lor – diferă de picturile așternute în ulei pe pânză. Ele sunt importante pentru faptul că trei dintre ele (patru?) pot fi atribuite cu certitudine lui Anselm Wagner. Prima (fig. 3) ar fi imaginea unui "general austriac", de fapt a unui tânăr brunet, elegant, în haine tipice sfârșitului de sec. XVIII, fără însemne militare (haină neagră și guler auriu foarte înalt, de sub care se zărește cravata neagră, strânsă pe gât). El a fost surprins de artist într-un portret bust, în semiprofil spre dreapta, cu privirea pierdută, undeva în sus³⁶. Interesantă este semnătura originală, păstrată sub sticlă, *Wagner 1792*, care indică sigur autorul și perioada timpurie a activității acestuia.

O miniatură asemănătoare (fig. 4), mai puțin rigidă, portretul bust al unei tinere femei cu trandafir, în semiprofil spre dreapta, cu capul și privirea spre stânga, a îmbogățit colecția muzeală în 1912³⁷. Și această lucrare bine realizată, în stilul portretelelor feminine din perioada *directoire* – caracterizată prin moda hainelor foarte decoltate, strânse sub piept, coafura ridicată în creștet, din care mici bucle ondulate cădeau pe frunte – poartă sub sticlă semnătura clară a artistului: *WAGNER 1798*. Un element nou folosit în cazul de față îl reprezintă zidul cenușiu de cărămidă, redat în fundalul din dreapta imaginii, care în mod ciudat se termină brusc în dreptul modelului. Portretul delicat, exe-

³³ *Portret de ofițer austriac*, ulei/pânză, tăiat pe margini, fără șasiu, 41 × 33 cm, achiziție 1913, inv. 324; Marica 1958, 251.

³⁴ Semnături asemănătoare, cu tuș negru, dar nu întotdeauna cu litere majuscule, aplicate pe unele lucrări ale altor pictori de secol XIX (Wizkelety (*Sic!*), Melegh, Komlóssy etc.), cumpărate din același anticariat, justifică aceste suspiciuni.

³⁵ *Portret de tânăr în haine ungurești*, ulei/pânză, 57,5 × 46 cm, achiziție 1914, inv. 300; Marica 1958, 250. Semnătura și data le cunoaștem doar din observațiile lui Berkeszi, din păcate însă, fișele sumare de restaurare nu au

evidențiat existența lor anterioară. Intervențiile de restaurare succesive au și modificat lucrarea.

³⁶ *Portretul unui general austriac*, miniatură rotundă, ramă bronz, sub sticlă, guașă/fildeș, 6 × 6 cm, semnat în dreapta cu guașă negru-diluat: *Wagner 1792*, achiziție 1910, inv. 426; vezi Marica 1958, 254.

³⁷ *Portret de femeie*, miniatură rotundă, ramă bronz, sub sticlă, guașă/fildeș, 6 × 6 cm, cu verde în marginea dreaptă *WAGNER 1798*, inv. 425; Marica 1958, 255.

cutat într-o gamă de culori reduse, este calitativ superior celui anterior.

Timpul s-a purtat mai nemilos cu o altă miniatură, care a păstrat portretul bust al unui tânăr elegant (în sacou negru-verzui cu guler înalt, jiletcă gălbuie și cravată albă răsucită în jurul gâtului), plasat pe un fundal gri-închis mat³⁸ – judecând după îmbrăcămintea tipică de *dandy*, ea a fost creată în aceeași perioadă istorică în care și imaginea doamnei cu trandafir; cele două lucrări au fost achiziționate în același an. În Registrul principal Berkeszi a notat că micuțul portret al tânărului timișorean (*Sic!*) are semnătură și datare în dreapta: Wagner 1805³⁹. Nu se cunoaște în urma cărui accident miniatura a fost văduvită de sticlă și de semnături, a ajuns ștearsă-zgâriată, în special în zona din dreapta, pierzând complet informațiile ce puteau certifica identitatea autorului.

Un portret realizat în guașă pe carton (fig. 5), înscris în oval, înfățișează – din profil spre stânga, văzut până la mijloc – un bărbat mustăcios, cu perucă gri și coadă pe spate cu fundă neagră (stil de coafură obligatorie pentru funcționari), în haină verde cu fireturi, tivită cu blană cenușie și cu jabou alb. Poartă semnătura și data marcate cu alb: WAGNER/ 1793⁴⁰. Fundalul negru din stânga se schimbă în partea dreaptă într-un cenușiu mat, sub o linie trasată oblic din creștetul capului, de unde parcă primește lumină spatele figurii sobre. Așezarea în pagină seamănă cu desenele *silhouette* atât de populare, practicate în saloanele burgheziei vremii.

Înscrisă într-un oval, plasată pe un fundal albastru (mai luminos în dreapta), cu nori învolburăți rozalii, care îi conferă o ușoară profunzime, apare imaginea unei tinere brun-roșcate (fig. 6), văzută bust, în semiprofil spre stânga, îmbrăcată într-o rochie albă, acel *chemise* la modă după 1795, cu dantelă fină, transparentă la decolteu și purtând un amplu șal roșu pe umeri⁴¹. Atât îmbrăcămintea, cât și freza modelului datează lucrarea în ultima decadă a sec. XVIII sau în primii ani ai celui următor. Tânăra are față ovală, bărbie ascuțită și gura

strânsă, îndărătnică. Ochii căprui privesc indiferent în depărtare de sub pleoapele desenate cu brun și roz. Fața, cu fruntea mai luminată, este modelată prin tonuri de roz, umbrele sunt redată cu nuanțe fine de brunuri. Acest colorit coboară și pe gâtul exagerat de lung și de subțire care poartă cinci rânduri de perle. Necunoscuta nu își trădează identitatea, doar hainele fine și bijuteriile (perlele și cerceii de aur) o situează printre membrii unei clase mai avute, iar podoaba de dantelă din vârful capului, prinsă peste coafura ridicată în creștet, desenată stângaci, dezvăluie faptul că este căsătorită. Conform informațiilor obținute de Berkeszi în momentul cumpărării portretului, acesta reprezintă “o tânără bogată, din familia Lazarovits”; privind calitatea tabloului, el concluzionează că este o lucrare din tinerețe a lui Anselm Wagner care “nu-i arată marele lui talent⁴²”. Într-adevăr, este un portret modest de sec. XVIII, așternut pe pânză de un artist anonim mediocru, familiarizat cu executarea unor astfel de portrete în care domină grafia. Presupunând proprietar, familia Lazarovits de Srebiște Mare și Mică, a fost o familie bogată din zona de sud a Banatului, membrii familiei au participat activ la viața politică a orașului pe parcursul sec. XIX. Exceptând relatarea lui Berkeszi nu avem alte indicii că pictura într-adevăr ar fi surprins trăsăturile vreunei persoane aparținătoare de ea.

Un alt portret, cel al unui tânăr, jumătate de figură, înscris tot în oval (fig. 7), plasat în primul planul unui peisaj muntos cu cer înalt și nori albi-rozalii, a fost cumpărat în anul 1964 de muzeu⁴³. Murdar, într-o ramă cariată, fără șasiu, sprijinit din spate de un placaj subțire, în partea din față a pânzei a avut marcate literele A și W. Înscrisul în limba maghiară, făcut cu creion pe placaj s-a pierdut, s-a mai deslușit doar textul: “*pictor Wagner... 1777... Ungaria Superioară... † 18...*” – posibile referiri la model.

Lucrarea curățită și restaurată abia în anul 2009 dezvăluie un portret (văzut frontal, jumătate de figură, cu capul în semiprofil spre stânga) al unui tânăr șaten, îmbrăcat cu haină și o jiletcă neagră scurtă, de sub care strălucește albul cămășii terminată la gât în cravată de mătase neagră. Ovalul feței și în acest caz a fost lucrat cu tonuri de roz peste care apar ușoare umbre gri-brune. Privirea ochilor albaștri (inexpresivi sub pleoapele accentuate prin linii de roz și brun) se pierde în depărtări, dincolo de privitor. La fel ca în cazul portretului anterior

³⁸ *Portret de bărbat cu haină neagră*, miniatură, fără sticlă, în ramă lemn neagră, guașă/fildeș lipită pe carton, pe margini inel de bronz, 7 × 5,4 cm, zgâriată în dreapta margine, achiziție 1912, inv. 702; Marica 1958, 270.

³⁹ Marica 1958, 269, confirmă existența acestor note.

⁴⁰ *Tânăr cu perucă*, miniatură, guașă/hârtie ovală lipită pe carton, (montată ulterior) în ramă lemn, sub sticlă, 10,6 × 9,2 cm, în dreapta cu alb WAGNER/ 1793, achiziție 1912, inv. 435; Marica 1958, 254.

⁴¹ *Portret de femeie cu șal roșu*, ulei/pânză, 59,6 × 43,3 cm, în dreapta mijloc cu tuș: A. WAGNER/1792; achiziție 1914, inv. 467.

⁴² Berkeszi, *Törzskönyv*, nr. achiziție 4875 (anul 1914).

⁴³ *Portret de bărbat tânăr*, ulei/pânză, 30 × 23,8 cm, nesemnănat, literele A și W au fost măzgălite ulterior, mari, pe marginea ovalului cu ulei verzui, achiziție 1964, inv. 1744.

fața modelului parcă a fost decupată de undeva și montată peste detaliile grijuliu dar stângaci desenate ale corpului. Dacă presupunem că aceste portrete realizate în ulei pe pânză provin din atelierul lui Anselm Wagner, atunci trebuie să constatăm că cele două din urmă diferă de cel al tânărului în haine maghiare, redat mai pictural. Chiar dacă admitem că artistul a lucrat inegal, că și-a perfecționat stilul în timp, nu ne rămân decât mărturiile custodelui de odinioară și semnăturile puse sub semnul întrebării pentru a-i atribui acestuia cele trei portrete.

În anul 1911, apoi în 1914, Berkeszi a mai achiziționat două lucrări interesante: o scenă mitologică (*Perseus și Andromeda*), pictată, probabil cu culori de apă, pe un carton cu dimensiunile de 31 × 23 cm, care ar fi purtat în colțul drept jos însemnarea "Wagner, 1798" și o pictură pe sticlă, 26 × 21 cm, cu temă religioasă (*Sfântul Gheorghe ucigând balaurul*), având notat în dreapta jos "Wagner 1795"⁴⁴. Ultima achiziție a avut loc în anul 1916 (*Portretul unui copil cu haine albastre și guler de dantelă*)⁴⁵. Rămân aceleași semne de întrebare privind atribuirea lor, deoarece la mijlocul secolului XX aceste piese au dispărut din colecție fără să fi fost măcar fotografiate.

O problemă mai delicată o reprezintă alte nouă portrete din colecție, lucrate în pastel, majoritatea semnate și datate de un artist omonim (Wagner), care le-a creat în aceeași perioadă în care a activat și timișoreanul Anselm. Picturile, aproape toate, sunt executate de mâna unui artist care a stăpânit bine tehnica pastelului aplicat pe pergament și deseori, prin folosirea unei game reduse de culori, a reușit să prezinte comanditarilor imagini plăcute, chiar măgulitoare, uneori mai distante, alteleori cu tendință de pătrundere în caracterul modelului. Pornind pe urmele lui Berkeszi, în anul 1958 doamna profesor dr. Viorica Marica a publicat șase dintre ele într-un amplu studiu⁴⁶ în care acestora le-a mai adăugat și câteva portrete aflate în colecția Muzeului Brukenthal din Sibiu și a Muzeului de Artă din Cluj. Însă în anul 1974 tot ea mi-a atras atenția asupra problemei atribuirii acestor lucrări unui alt pictor, acelaia care în ultimii ani ai sec. XVIII și primii doi-trei ani ai secolului următor a călătorit în zona Transilvaniei și, lucrând cu rapiditate, ar fi executat mai multe portrete pentru familiile avute ale regiunii, în special pentru familiile

nobiliare Gyulay și Bánffy. Tot doamna profesor mi-a indicat studiul foarte bine documentat al lui György Rózsa⁴⁷, un renumit cercetător, care a avut ocazia să analizeze peste șaiszeci de lucrări ale artistului József Frigyes Wagner⁴⁸, găzduite de colecțiile muzeelor din Ungaria sau aflate în proprietate privată.

Urmărind acest material, coroborat cu cele publicate sau notate de István Berkeszi, dubiile – că lucrările Wagner din Timișoara sunt create de cel puțin (!) doi artiști diferiți – au căpătat confirmarea. Astfel, s-a putut stabili paternitatea unor lucrări intrate în muzeul bănățean. Din lotul de nouă piese trei nu sunt semnate sau datate⁴⁹. Ele au dimensiuni diferite, nu poartă semnătura creatorului lor, însă în mod cert, lăsând la o parte faptul că s-au păstrat într-o stare de conservare mai precară (ondulate, cu pete de apă, pe alocuri șterse grosolan), sunt produse de același pictor, autorul celorlalte șase pasteluri (fig. 8–10). Exceptând cea intitulată *Femeia cu bonetă neagră*, în cazul celorlalte două, din cauza stării de conservare, nu putem stabili sigur dacă superficialitatea cu care au fost produse nu cumva se datorează faptului că ele au fost doar studii pregătitoare pentru vreo lucrare executată minuțios ulterior.

Prima lucrare, cândva atribuită pictorului Wagner (Anselm), executată în pastel pe pergament, a fost achiziționată pentru muzeu în anul 1906; modelul acesteia a fost contesa Anastasia Miloradovici/Miloradović⁵⁰ (fig. 11), o timișoreancă de origine rusă, tânără și bogată, căsătorită cu marele moșier Peter Malenicza/Malenitza de Stamora și Gaiu Mare, care ulterior a repudiat-o. S-au țesut legende în jurul frumoasei contese, care a dus o viață mondenă răsunătoare în salonul ei din Timișoara, deschis pentru cercurile înalte ale societății, unde ea însăși a fost cunoscută ca o împătimită a cărților de joc. În 1906 a fost oferit spre vânzare, printr-un nepot al soțului ei, portretul executat

⁴⁷ Rózsa 1965, 303–320.

⁴⁸ Ulterior, cercetătorul le-a văzut și pe cele de la Cluj și Sibiu, comparându-le cu picturile cunoscute anterior.

⁴⁹ *Portret de femeie în gri*, pastel/pergament cu urme de creion sau cretă gri, 27 × 22 cm, nesemnat, nedatat (Berkeszi: „în dreapta s-a notat: Wagner, 1793”!), în colțurile inferioare ceară roșie pentru fixarea pe suport, achiziție 1910, inv. 299; *Portret de femeie cu bonetă neagră*, pastel/pergament, 63 × 46,7 cm, nesemnat, nedatat, ondulat, achiziție prin 1950, inv. 1265; acesta la Marica 1958, 260: "Doamna Murányi din Arad", datat 1796 (!); *Portret de bătrână cu șal alb*, pastel/pergament, 60 × 45 cm, nesemnat, nedatat, fără șasiu, șters, intervenții de desen ulterioare, achiziție prin anii 1960, inv. 1649.

⁵⁰ *Contesa Anastasia Miloradović*, pastel/pergament (la Berkeszi greșit: pastel/carton), 57 × 44 cm, semnat, datat, achiziție 1906, inv. 295; Marica 1958, 259.

⁴⁴ Berkeszi, *Törzskönyv*, nr. achiziție 4420 (anul 1911) și 4856 (anul 1914).

⁴⁵ *Ibidem*, nr. achiziție 5028 (anul 1916); piesa lucrată în pastel nu este descrisă cu toate datele ei.

⁴⁶ Marica 1958, 249–271.

în 1799 la Timișoara de un anume Wagner, pentru 27 de florini. Aceste informații au reieșit din scrisorile schimbate de cei doi soți, prezentate de un nepot al lui Malenitza muzeului. Semnătura și datarea înscrise cu cretă albă, păreau să confirme în parte cele relatate. Berkeszi, în elanul de a identifica vreo operă a artistului Anselm Wagner, mai apoi într-o prelegere și istoricul Jenő Szentkláray, au atribuit portretul contesei acestui artist. Din păcate amintitele scrisori-documente nu au fost depuse la arhivă. Conform cercetărilor efectuate de Szentkláray, contesa ar fi comandat tabloul ei cu intenția de a-l trimite soțului pentru împăcare – însă această apropiere între soți nu a mai avut loc, îmbolnăvindu-se, ea a decedat în 1806 în vila ei din suburbia Elisabetin a Timișoarei⁵¹.

Peste trei ani Berkeszi a completat informațiile legate de persoana ei, afirmând că deja în 1793 soții și-ar fi comandat portretele la Wagner (?!), iar aceste lucrări, la fel, s-ar afla în proprietatea descendentului Malenitza la Vrșac⁵². Știrea nu o putem nici susține, dar nici nega, deoarece familia foarte înstărită a făcut dese călătorii la acea vreme atât la Pesta, cât și la Viena; în ambele orașe ar fi avut ocazia să comande respectivele lucrări⁵³.

Portretul intrat în colecția muzeului prezintă o tânără șatenă frumoasă, cu părul ondulat, lung, lăsat să cadă pe umeri; ea poartă o rochie albă de mătase cu dantelă transparentă în jurul decolteului. Fața este palidă, ușor rozalie pe pomeți, ochii cenușii privesc visător spre cei din fața ei. Fundalul cenușiu-albăstrui se luminează în dreapta ei, schițând o îndepărtată umbră albăstruie în partea de jos. În această zonă deslușim semnătura albă, caligrafiată cu litere aproape cursive *Wagner 799*.

În 1908 au fost depuse la muzeu două picturi pandant din galeria familială a episcopului romano-catolic de Cenad, Sándor Dessewffy, decedat în urmă cu un an. Lucrările au păstrat trăsăturile bunicilor săi: ale fostului primar Ignaz Koppauer și ale tinerei sale soții, Elisabetha Keszler-Koppauer⁵⁴ (fig. 12). Portretul bărbătesc a fost realizat în ulei pe pânză de J. J. Stunder în timpul călătoriei judeului

la Pesta, cândva la cumpăna dintre sec. XVIII-XIX. Pandantul său a fost așternut în pastel pe pergament de Wagner⁵⁵. Deși nu poartă semnătura artistului, pe baza așezării modelului (bust, văzut doar cu umeri și partea superioară a brațului, cu corpul spre stânga, iar capul întors în semiprofil), a coloritului roz-roșietic al feței și al pleoapelor grele, cu sprâncenele accentuate și umbrele siluetei marcate în partea de jos a fundalului cenușiu, mai luminos în spatele modelului – găsim puternice asemănări cu portretele semnate de pastelistul József Frigyes Wagner.

Pictura a fost foarte cunoscută pentru majoritatea vizitatorilor muzeului, cu atât mai mult cu cât istoriografia locală a creat o legendă în jurul frumuseții ei neobișnuite și a momentului morții ei. Elisabetha Keszler-Koppauer a decedat în 1808 la Timișoara, la distanță de aproximativ o lună după moartea soțului ei, survenită la Bratislava⁵⁶. În noaptea dinaintea înmormântării ei, de la lumânările lăsate nesupravegheate, s-a aprins catafalcul ei și flăcările au mistuit corpul depus în biserica orașului.

În cazul altor două portrete (fig. 13–14) nu cunoaștem cine sunt persoanele surprinse de creta artistului. Pandanții au ajuns în proprietatea muzeului bănățean de la sculptorul timișorean, Andrei Orgonás (1909–1987), în anul 1956. Orgonás a locuit la Timișoara un timp, la aceeași adresă cu fostul subprefect al comitatului Timiș, Áchill Dézsán (1848–1939), un descendent al familiei nobiliare Deschan de Hannsen (Dejan/Dézsán). Membrii acestora au îndeplinit timp de peste două secole funcții importante în viața orașului Timișoara și a comitatului Timiș. Începând din anii 1950, sculptorul, care pare-se că a intrat în posesia unei părți a rămășiței galeriei familiale a subprefectului de odinioară, a oferit spre achiziție muzeului în repetate rânduri portrete provenite din această galerie. Astfel, după câteva picturi în ulei, vândute anterior, au apărut la muzeu și două portrete pandant⁵⁷, lucrate în pastel pe suport de pergament.

Portretul feminin reflectă imaginea unei tinere nu prea frumoase, cu părul șaten lăsat pe spate,

⁵¹ Informație oferită de Szentkláray J. (*TRÉT* XX, 1906, I-II, 94–95). Muzeul a trimis pastelul la Budapesta pentru o expertiză care s-a limitat însă la evaluarea lui și la stabilirea valorii artistice.

⁵² Berkeszi 1909, 25.

⁵³ Picturile pandant nu au fost publicate, soarta lor nu ne este cunoscută.

⁵⁴ *Portretul Elisabethei Keszler-Koppauer*, pastel/pergament, 72 × 52,5 cm, nesemnăat, nedatat, în ramă originală sculptată, depus de oraș în martie 1808 împreună cu alte lucrări, lăsmânt testamentar Sándor Dessewffy, inv. 304; Marica 1958, 256.

⁵⁵ Berkeszi (nu cunoaștem pe baza căror informații) a avansat ca dată a realizării anul 1798, la Timișoara. Astfel, tânăra doamnă ar fi avut vârsta de 21 ani în momentul portretizării.

⁵⁶ Ignaz Koppauer a murit la vârsta de 48 ani, în 27 septembrie, iar soția lui la 10 noiembrie în același an, la vârsta de 31 ani, R. 10, decedați, f. 54.

⁵⁷ *Portret de bărbat*, pastel/pergament, 50 × 37,5 cm, dreapta jos cu alb Wagner/799, achiziție 1956, inv. 875 și *Portret de femeie*, pastel/pergament, 50,5 × 37,5 cm, în dreapta jos cu alb Wagner/798, achiziție ca cel anterior, inv. 876. Vezi și Marica 1958, 257, 258.

ochii mari albaștri, față mai lată și bărbie ușor alun-giță cu șanțuleț în mijloc. Atmosfera obținută este totuși una plăcută, tinerețea modelului, blândețea privirii, care ascunde un zâmbet ușor, părul lăsat liber “în vânt”, îi conferă acestui tablou vitalitatea și prospețimea nemaiîntâlnite la celelalte opere ale artistului. Gama de culori redusă, fundalul cenușiu-negru, luminat în dreapta și semnătura ope-rată cu cretă albă dezvăluie identitatea creatorului: *Wagner/ 798*.

Tabloul cu imaginea bărbatului este mai auster. Avem în față trăsăturile hotărâte ale unui bărbat îmbrăcat cu o haină albă, cu guler de catifea ne-gră, foarte înalt, din deschizătura hainei asemănă-toare cu cea a ofițerilor austrieci, se poate observa marginea jilecii albe, cu guler ridicat, dantela albă a jaboului și cravata neagră de mătase din jurul gâtului. Fața redată în semiprofil spre dreapta, gura hotărâtă și sprâncenele ușor ridicate deasupra ochilor negri, privirea sfidătoare sunt modelate cu ajutorul nuanțelor de roz, mai accentuat așezate pe pomeți, pe nasul puternic și bărbia despicată. Peruca (părul?) cu nuanțe gri-brune pare să fluture în vânt, conferă viață, mișcare tabloului care de astă dată beneficiază de un fundal vibrat, cu pete de lumină difuză în dreapta și stânga siluetei, suge-rând un văzduh albastru, gradat întunecat deasu-pra personajului. Semnătura tipică, albă, mărunță, a fost plasată în partea dreaptă a pastelului: *Wagner 799*.

Dacă admitem faptul că piesele provin din colecția familiei Deschan de Hannsen va trebui să căutăm modelul printre acei ascendenți ai fos-tului subprefect, care s-au născut pe la mijlocul sec. XVIII. Din bibliografie avem informații că portrete lucrate în acuarelă și pasteluri⁵⁸ s-au aflat în preajma anului 1900 în proprietatea lui Áchill Dézsán. Istoricul Béla Schiff⁵⁹ publică două por-trete realizate în pastel, însă ele sunt anterioare acestor lucrări neoclaseice.

Cunoaștem și mai puține date legate de alte două lucrări pendant, intrate în colecția muzeală în anul 1951 sau 1952. Ele sunt de dimensiuni mai reduse decât portretele “frumuseților” femi-nine din Timișoara. Reprezintă o familie înstărită de burghezi (sau de nobili), îmbrăcați elegant în haine croite după moda începutului de secol XIX. Nu cunoaștem numele modelelor. Cel feminin (fig. 16), un personaj de vârstă mijlocie – cu părul grizonat, scurt, rebel, purtând o bonetă minusculă de care este prins un “buchet” mare de panglici de

mătase albastru-strălucitor – este redată bust, într-o rochie albă decoltată, stil “chemise”, fixată sub piept tot cu panglică albastră⁶⁰. Fața ei, odinioară frumoasă, nu trădează nici un sentiment, privește calm, rece, oarecum întrebător către spectatori. Artistul a folosit o gamă redusă de culori mergând de la albul și griurile deschise ale hainei și frezei până la fundalul cenușiu-negru, mai luminat în dreapta. Doar la carnația caldă a feței apare obiș-nuitul roz-roșietic pe obraz. Aceste nuanțe alături de funda albastră a bonetei înviează tabloul. Discret, sunt conturați și cerceii-pandantiv de aur, ca o aluzie la apartenența socială a modelului.

Pandantul tabloului redă trăsăturile unui băr-bat imberb (fig. 15), mai în vârstă, văzut bust⁶¹. El poartă perucă scurtă cu bucle la ureche, are o haină bleumarin impecabilă, cu revere ample, îmbrăcată peste jiletca albă de mătase sub care se zărește cămașa și jaboul alb. Cravata albă de muse-lină este prinsă sub bărbie cu o agrafă de aur, deli-cat ascunsă în materialul pufos. Fața este modelată prin utilizarea diferitelor nuanțe de roz, cu accente de griuri, pentru marcarea zonelor de umbră. La redarea ridurilor de pe frunte și din zona ochilor s-a apelat la linii brune de cretă. Privirea inexpressivă este îndreptată în sus. Cele două personaje distan-te, surprinse în semiprofil, deși sunt direc-ționate cu corpul unul către celălalt, nu se privesc, pare că se evită. Posibil datorită și momentului exe-cutării separate a picturilor: imaginea femeii poartă în stânga semnătura albă: *Wagner/1801.*, iar cea a bărbatului în dreapta jos, tot cu alb: *Wagner/1802*.

Analiza stilistică a operelor de mai sus evidențiază apartenența lor la același atelier, fiind produse de același creator. Portretele sunt realizate exclusiv în tehnica pastelurilor, pe suport de pergament, personajele sunt redată bust, fără mâini, doar cu umăr și o parte din brațul superior, întorși în semiprofil, ochii lor migdalați, inexpressivi, privesc dincolo de admiratori de sub sprâncenele arcuite, întotdeauna marcate puternic cu brun sau negru. Fundalul – în majoritatea cazurilor – este întune-cat (negru sau cenușiu), ușor mai luminat într-o parte. Pentru redarea siluetei s-au folosit culorile reci (tonuri de gri, rareori albastru) până când fizi-onomia figurilor a dobândit nuanțe de roz mer-gând până la un roșietic ireal.

Anii în care au fost create aceste lucrări par să

⁵⁸ Lendvai 1899, 99.

⁵⁹ Schiff 1929, 68.

⁶⁰ *Bust de femeie*, pastel/pergament, 42 × 30 cm, cu alb în stânga jos Wagner/1801, achiziție 1951 sau 1952, inv. 861; Marica 1958, 268.

⁶¹ *Bust de bărbat*, pastel/pergament, 42 × 30 cm, cu alb în dreapta jos Wagner/1802, achiziție ca mai sus, inv. 860; Marica 1958, 269.

aparțină unei perioade de maturitate a autorului. Admițând că sunt operele pastelistului maghiar, József Frigyes Wagner, ele se situează în perioada în care artistul a căpătat o anumită siguranță în realizarea lucrărilor de acest fel. Pastelistul obișnuia să-și semneze operele cu litere mărunte, cursive, albe de cretă, folosind doar numele de familie, alături de care trecea și data executării. Deseori data a cuprins doar ultimele trei cifre ale anului, apărând cu prescurtarea marcată prin linie. Biograful lui, György Rózsa, a surprins cinci cazuri când artistul a semnat și cu inițialele numelui de botez: J. Fr. Wagner (fig. 17)⁶². Aceste variante ale semnăturii prezintă o grafie identică cu cele de pe pastelurile din Timișoara.

Despre viața și cariera artistului se cunosc puține informații. Pe baza picturilor sale apărute la început se pare că a lucrat probabil în zona lui de naștere, în nordul Ungariei, Slovacia de astăzi. Nu cunoaștem data nașterii (cândva în a doua jumătate a sec. XVIII) și a decesului său, nu deținem nici informații legate de studiile sale. Lucrările sale sunt tributare stilului academic vienez, reflectând tendințele clasicismului în portretistică. Pe baza unor scrisori adresate pictorului J. J. Stunder după 1788, în această perioadă în mod sigur se stabilise la Pesta, unde lucra la comandă portrete în pastel, dar, mai rar, executa și scene mitologice⁶³. Comanditarii operelor sale au provenit din rândul unor personalități cunoscute: scriitori, nobili, oameni politici sau de știință – au apărut și din cercul frecventat de scriitorul colecționar de cărți și gravuri, esteticianul Ferenc Kazinczy (1759-1831). Însemnările sale de călătorie din anul 1816, tipărite mai târziu sub titlul de *Erdélyi levelek (Scrisori transilvănene)*, transmit informații referitoare la rodul activității pastelistului din zonele castelelor de la Mintia, proprietatea familiei Gyulay și de la Bonțida, a familiei Bánffy. Dintre numeroasele lucrări, care purtau amprenta pictorului, unele s-au păstrat – o altă parte s-a prăpădit odată cu devastarea castelelor după al Doilea Război Mondial. Totuși, aceste portrete, executate pentru galeriile nobiliare la modă de-a lungul secolelor și reîmprospătate cu opere neoclasiche la finele Epocii Luminilor, dovedesc că el a poposit o vreme în Transilvania, prin perioada anilor 1798–1803. Modelele sale au apărut din rândul cunoștințelor mai vechi pentru care lucrase deja la Pesta. Probabil astfel se explică și datarea diferită a unor portrete pandant, unul executat la un an distanță față de celălalt.

⁶² Rózsa 1965, 316.

⁶³ Rózsa 1965, 303.

Datarea lucrărilor din colecția timișoreană se înscrie tot în această perioadă. Credem că nu Anselm Wagner a fost pictorul care a călătorit prin Transilvania în 1800–1801, lăsând pastelurile sale neoclasiche în palatele cetățenilor de vază ai Sibiuului⁶⁴ sau Clujului, ci autorul lor este pastelul venit de la Pesta. În perioada amintită, fiind ocupat cu diferite funcții publice, având o familie numeroasă, ar fi greu să admitem că Anselm și-ar fi permis să petreacă doi-trei ani (chiar câteva luni bune pe an) departe de Timișoara. Pe baza celor cunoscute până în prezent nu avem vreo dovadă că Anselm Wagner ar fi lăsat posterității vreo lucrare executată în pastel. Operele lucrate în ulei fac parte dintr-o categorie, care nu se ridică la nivelul celor conturate în pastel, deși și la acestea pot fi observate deseori greutăți în rezolvarea unor probleme tehnice, ezitări ale desenului. Lucrările în ulei semnate de Anselm Wagner (fig. 19), înțelegând aici și cele atribuite lui pe baza „semnăturilor” menționate de Berkeszi, diferă foarte mult de portretele realizate în pastel, care poartă semnături în cretă albă, cu litere mărunte, ușor aplecate (fig. 18).

Un argument în plus pentru faptul că picturile lui József Frigyes Wagner au fost bine cunoscute în epocă, ne aduc și amintitele scrisori de călătorie ale lui Kazinczy. Despre conacul conților Gyulay de la Mintia notează: *„Și această casă este încărcată cu portrete precum aproape toate casele din Ardeal, și Wagner, pictorul în pastel, lucrase aici și încă nu puțin, în mod fidel dar în grabă, și nu într-un stil înnobilit (așa cum ar trebui să lucreze întotdeauna un artist care se respectă pe sine și își respectă și meseria, ci [el pictase] după ce i-au văzut ochii, în costumul purtat, și anume în cel de sărbătoare)”*⁶⁵.

Dacă am putea da crezare scrisorilor (azi pierdute) ale familiei Malenitza, în care se menționase că portretul contesei Miloradović a fost pictat la Timișoara, unde s-au plătit autorului 27 de florini, am putea presupune că artistul în drumul său spre Mintia ar fi făcut un popas la Timișoara, găsind aici comanditari siguri în rândul celor care au apreciat arta portretului. Astfel s-ar putea explica și afirmația nedocumentată că pictura ce o înfățișează pe Elisabetha Keszler-Koppauer ar fi fost creată la Timișoara⁶⁶ și am putea presupune că tot aici au fost așternute pe pergament portretele

⁶⁴ Pare-se că portretele lucrate la Sibiu sunt cele mai reușite din grupul picturilor realizate în Transilvania.

⁶⁵ Kazinczy 1880, 178–179 (XIV. Levél. Maros-Némethiből Bánátba).

⁶⁶ Berkeszi 1909, 25: informație lansată fără alte detalii.

pandant păstrate încă în 1909 de familiile baron Sztojanovits și Plafits, locuitori ai Banatului⁶⁷.

Cercetătorul Rózsa György a găsit printre portretele pastelistului doar unul singur semnat și datat în anul 1817. Pesemne că este ultima creație, cunoscută în prezent, a pictorului. Probabil, la fel ca mulți alți artiști ai vremii a călătorit și el un timp în Rusia, țară care exercita o mare atracție pentru pictorii din această perioadă. La fel ca renumitul pictor pastelist și gravor, Jean-Étienne Liotard (1702–1789) și Wagner a încercat să călătorească spre zonele estice, însă nu deținem dovada acestor peregrinări. Mai mulți pictori din anturajul său, chiar și unii dintre gravorii care au transpus lucrările sale în cupru⁶⁸, au lucrat un timp în Rusia. Posibil ca în anii de după 1803 să fi ajuns și el pe acele meleaguri. Apariția lucrărilor semnate în această perioadă ar clarifica unele aspecte din viața și creația sa. Cu atât mai mult cu cât niciun lexicon de artă nu îl menționează corect. Combinând numele lui de botez în diferite forme⁶⁹, aceste lucrări de artă amestecă activitatea lui cu cea a lui Anselm Wagner, cu a unor pictori de biserici sau a unor lucrători de frescă. Însă nici o sursă sigură nu ne transmite informația care să indice că el ar fi executat în afara operelor laice mai sus amintite, realizate toate în pastel, vreo lucrare cu temă religioasă.

Atât în cazul pictorului Anselm Wagner, cât și în cel al pastelistului József Frigyes Wagner asistăm la dezvoltarea unui nou tip de reprezentare, la producerea unui șir de portrete de tip nou, tinzând spre lucrări care s-au rupt de sfera portretelor impresionante-representative baroce, lăsând loc unor creații mai modeste, de bună calitate, apropiate de viața reală a modelelor lor. O lucrare care să analizeze toate pastelurile semnate Wagner – cel puțin pe cele păstrate pe teritoriul României – ar aduce mai multe clarificări în fragmentata biografie (și operă) a pictorului activ în perioada Iluminismului în regiunile noastre⁷⁰.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ Ex. gravorul Sámuel Czetter (1765 – după 1819) s-a stabilit definitiv în Rusia; János Rombauer (1782–1849), elevul lui J. J. Stunder, provenit din aceeași zonă ca și J. Fr. Wagner, a lucrat o vreme ca pictor de curte la Sankt Petersburg.

⁶⁹ Thieme-Becker 1927, 40 pomenește un “Wagner József Maler in Pest”, amintește unele portrete semnate de el, dar îi atribuie și unele fresce realizate în biserica din Vâl; aceeași sursă notează existența unui Wagner Julius Franz, pastelist, sub numele căruia citează câteva portrete ale artistului nostru, însă enumeră în rândul operelor sale și trei tablouri de altar – pictate de un artist diferit.

⁷⁰ Nu am inclus în rândul lucrărilor pastelul intitulat *Scenă de tabără militară* (pastel/pergament, 33 × 45,5 cm,

BIBLIOGRAFIE

- Berkeszi 1909
 Berkeszi I., Temesvári művészek, *TRÉT*, Temesvár (1909).
- Berkeszi I., *Törzskönyv*, Registru de inventar, manuscris, col. Istorie, Muzeul Național al Banatului.
- Catastrum Civium*
Catastrum Civium (Nomenclatorul timișorenilor din perioada 1718–1832), manuscris, col. Istorie, Muzeul Național al Banatului.
- Éber 1935
 Éber L. (szerk.), *Művészeti lexikon*, I-II, ed. II, Budapest (1935).
- Hetzel 1873
 S. M. Hetzel, *Geschichte und Statistik des Volksschulwesens der kön. freistadt Temesvár. Ein Beitrag zur Geschichte des vaterländischen Schulwesens*, Budapest (1873).
- Ilieșiu 2003
 N. Ilieșiu, *Timișoara. Monografie istorică*, Timișoara (2003).
- Kazinczy 1880
 Kazinczy F., *Erdélyi levelek*, Budapest (1880).
- Kuručev 2008
 Kuručev D., *Portreti iz zbirke Gradskog Muzeja Vršac*, Gradski Muzej Vršac (2008).
- Lendvai 1899
 Lendvai M., *Temes vármegye nemes családjai*, II, Budapest (1899).
- Marica 1958
 Marica V., Note despre Anselm Wagner, 1766–1806, *SCIA* (1958/1), 249–271.
- Mikić 2003
 Mikić O., *Portreti srba XVIII veka*, Matica Srpska (2003).
- Miklósik 2003
 Miklósik E., *Portretul feminin. 300 de ani ai genului reflectați în colecțiile de artă ale Muzeului Banatului* (studiu și catalog de expoziție), Timișoara (2003).
- Miklósik 2007
 Miklósik E., La Collection de peintures du Banat achiziționat în 1913, inv. 322), care demonstrează în dreapta jos o semnătură grosolană, cu majuscule albe *A. WAGNER 1792*, străină de compoziția delicată. Acesta redă un târg de cai ținut într-un cadru cu ruine romantice. Excelent realizată lucrare nu are nimic în comun cu artiștii Wagner citați mai sus. Mai degrabă face parte din creația vreunui artist occidental de la mijlocul sec. XVIII, aflat sub influența lucrărilor lui Philips Wouwerman.

(XIXe siècle), *Le Palais Baroque et ses Collections*, Timișoara (2007).

Milleker 1930

Milleker F., *Kulturgeschichte der Deutschen im Banat 1716–1918*, Vršac (1930).

Miloia 1927

Călăuza Pinacotecei Muzeului Bănățean din Timișoara, elaborată de Direcțiunea Muzeului [Ioachim Miloia], Timișoara (1927).

Petri 1992

P. A. Petri, *Biographisches Lexikon des Banater Deutschums*, Marquartstein (1992).

Podlipny-Hehn 1984

Podlipny-Hehn A., *Banater Malerei vom 18. bis ins 20. Jahrhundert*, Bukarest (1984).

Popică 2012

R. Popică, Contribuții la cunoașterea artei plastice brașovene din secolul XVIII: Stephan Schuller și Joseph Benjamin Barbenius, *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Historia Artium* (1/2012), 51–60.

Rózsa 1957

Rózsa Gy., Kazinczy Ferenc a művészetben, *Művészettörténeti Értesítő*, nr. 2–3 (1957), Budapest, 174–192.

Rózsa 1965

Rózsa Gy., József Frigyes Wagner, pastelliste de Hongrie, *Acta Historiae Artium*, tom. 11, fasc. 3–4 (1965), Budapest, 303–320.

Sabău 1992

Sabău N., *Sculptura barocă în România. Secolele XVII–XVIII*, București (1992).

Schiff 1929

Schiff B., *Vor 80 Jahren. Die letzte Belagerung Temesvárs*, Temesvár (1929).

Thieme-Becker 1927

Thieme-Becker, *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis in die Gegenwart*, XXXV, Leipzig (1927).

Vărtaciu-Medeleț 2015

R. Vărtaciu-Medeleț, *Valori de artă barocă în Banat. Un peisaj cultural european*, Timișoara (2015).

ABREVIERI

ANSJT – Arhivele Naționale Serviciul Județean Timiș.
R. – Registrele (de nașteri, botez și cununii) ale parohiilor romano-catolice din Timișoara.

SCIA – Studii și Cercetări de Istoria Artei.

TRÉT – Történelmi és Régészeti Értesítő Temesvárott.

1. Portretul unui ofițer austriac / The portrait of an austrian officer

2. Tânăr în haine maghiare / Young man in hungarian costume

3. Un general austriac / An austrian general

4. Portret de femeie / A female portrait

5. Tânăr cu perucă / Young man with periwig

6. Femeie cu șal roșu / Woman with a red scarf

7. Portretul unui bărbat tânăr / The portrait of a young man

8. Femeie în gri / A gray dressed woman

9. Femeie cu șal alb / Woman with a white scarf

10. Femeie cu bonetă neagră / Woman with a black bonnet

11. Contesa Anastasia Miloradović / The countess Anastasia Miloradović

12. Elisabetha Keszler-Koppauer / Elisabetha Keszler-Koppauer

13. *Portret de femeie / Portrait of a woman*

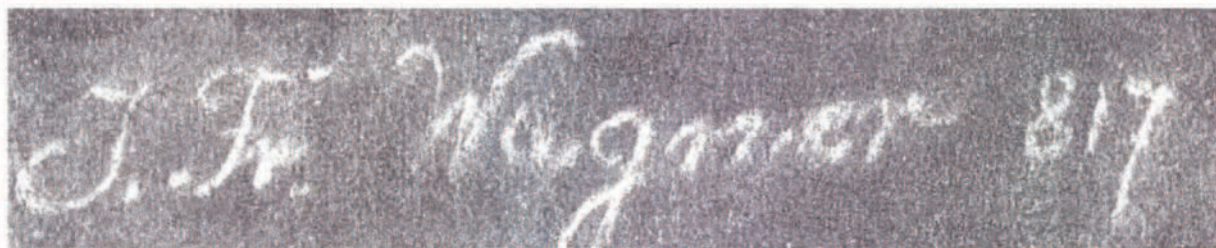
14. *Portret de bărbat / Portrait of a man*

15. *Bust de bărbat / Half-length man portrait*

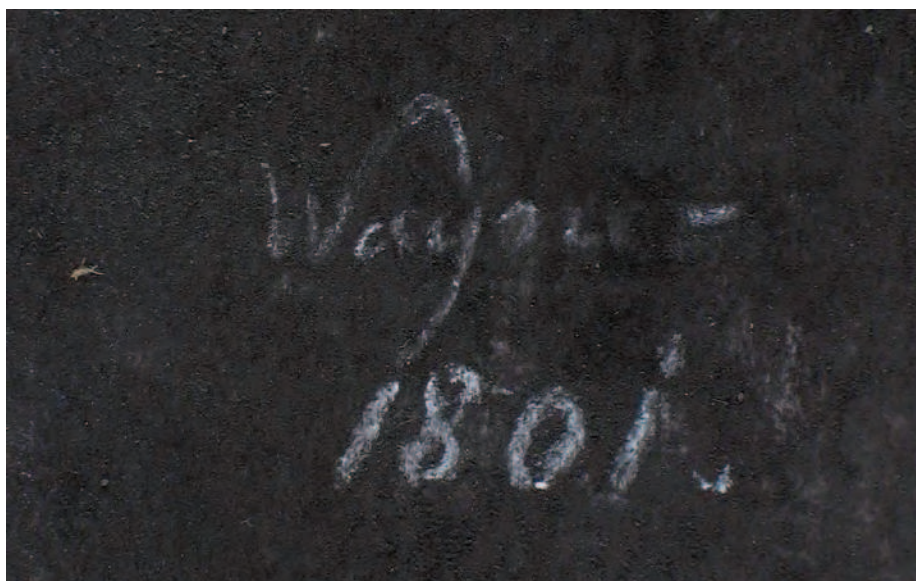
16. *Bust de femeie / Half-length woman portrait*

17. Semnătură publicată de György Rózsa / The signature published by György Rózsa

18. O semnătură A. WAGNER (ulterioară) / A signature A. WAGNER (additional).

19. Semnătură pe lucrările pastel din Timișoara / The Timișoara pastels signature